

TÉPETT NOTESZLAPOK

Egy kiállítás megnyitóra. Balázs Béla és az Eötvös kollégium (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

Mottó: Nincs más esemény, mint ami a lélekben történik.

(Balázs Béla)

Tisztelt Kollégium!

Itt, ma este így illendő Önöket köszöntenem. A hely diktálja ezt: a tér, ahol vagyunk és az a hely, amelyet megidézünk: az Eötvös Collegium. A régi ferencvárosi Csillag utcai bérház, a Kerkápoli ház, ahol (h)ősöskorát élte a nevezetes B. G. úr vezette szabadcsapat 1995 és 1910 között.

Egy hely, egy fizikai tér az anyagba van bezárva, és az idővel omlik, romlik, átalakul, sőt, idővel elenyész.

De van másféle természetű tér is, a *szellemi tér*, mely alkalmas korokban tágul és növekszik. Az Eötvös Collégium nem fizikai tér – szellemi alakzat, a kultúra, az erkölcs erő-tere...

Mert ilyenné tették a benne élő, szorgosan munkálkodó, gondolkodó, tépelődő, vitatkozó diákok és tanáraik, ők, mi és még sokan, akik most itt úgy vannak jelen, hogy szellemiségük él bennünk tovább, akiktől tanultunk, akiket követtünk, akikhez ma is mérjük magunkat.

Az elődeink...

E szellemi térben jól láthatóak az erővonalak.

Az összehangzások. Az összetalálkozások.

Az összecsengések és a visszacsengések.

Tisztelt Collegium!

Balázs Béla, akinek szellemét itt ma megidézzük, így írt háborús naplójában:

„Az idő álmodik! Óh, elszabadult asszociációk! Öntudatom meglazult aljából rég elment emberek képe támad fel... Álmodban van ez így... Mindenkiivel találkozom, és ők mind ismerik egymást.”

Balázs Béla tizedes szinte megrendülve jött rá, hogy a múltjában szereplő emberek őbenne egyszerre élnek és mind jól ismerik egymás gondolatait, egymás lelkét.

Balázs Béla fontos szavainak egy csokra: lélek, szellem, intuíció, misztérium...

A Logody utcai hercegnővel folytatott költői dialógusaiban többször is, többféleképpen is ki mondja: A ráció hazudik, a logika cserben hagy, csak a pszichológia igaz. Mert kivezet önmagunkból vidékekre, melyek már nem mi vagyunk.

Bauer Herbertként anyakönyvezték, s bár zsidó származása és vallása miatt soha nem volt hátránya vagy kisebbségi érzése, felnőttként nevet változtatott és katolizált. Teljesen magyarrá akart lenni – külsőségekben is –, bár lélekben mindig is az volt. Nyelvében, gondolkodásában, elkötelezettségében.

Honnan is van ez?

Kisgyermekkorában egy magyar dajka nevelte, tanította – dalra, szóra, mesére.

Ifjúkorában remek tanárok egyengették útját. Az Eötvös Collegiumban kiváló szobatársat adott neki a sors: Kodály Zoltánt.

Az ellentétek párosa voltak ők: Kodály Zoltán halk, megfontolt, Bauer Herbert kirobbanó és indulatos. Egyben persze közösek: az értékek tiszteletében – hittek a költészetben, a népi kultúrában, a misztérium erejében. És persze a zenében és a képekben.

Balázs Béla – ez legelső verseitől kezdve kitetszik – IKONEMBER.

Sok a költői kép, a képileg megelevenedő szituáció, a képszerű képződmény, és rengetegszer sejlik fel álom, képzet, illúzió, belső kép az írásaiban.

Gondolkodik – és nem fogalmakban, hanem képekben.

Úgy sejtjük, sőt tudjuk, az ember én-tudat történetének, az emberi faj nyelv előtti állapotának korszakában a bennünk lévő tudás képekben volt jelen. Nem szavak, nem fogalmak, nem nyelv vezérelte az ember cselekvéseit, hanem az érzellemmel teli képek. A gondolkodás tehát e képek belső keringése volt – a képek kergették, hajtották vagy csendesítették le az érzelmeket, az indulatokat, emlékképek, képi tapasztalatok alakították még az ösztöneinket is. Ennek a képi *mitikus gondolkodásnak*

a nyomai még a ma emberében is (töredékeiben) megmaradtak, és boldogan ismerünk mély-magunkra, amikor pillanatokra, érzelmekkel átítatott képek tolnak elénk a katarzis, az önfelédtt öröm vagy a megrendülés pillanataiban.

Az ifjú Balázs Béla lelke kívülről és belülről is képekkel volt kitapétázva.

A *Kékszakkállú herceg várában*, *A fából faragott királyfi*ban olyan erős a vizuális réteg, hogy szinte kikövetelte magának a látványt, a színpadot, a mozgást, a szcenáriumot.

A kép végigkíséri az életét.

Emigrációban, Bécsben a *Der Tag* kritikusaként filmkritikákat ír. Bár eleinte munkának, sőt kényszermunkának érezte, mert az izgó-mozgó filmképet nem is nagyon becsülte, de – nyitott szellemű emberként – megkedvelte, megszerette, sőt, később, Németországban már szerelmes is lett a filmbe. Olyannyira, hogy forgatókönyveket írt, és társrendezőként Leni Riefenstahllal filmet is rendezett. (Önirónikusan meg is jegyezte: kitűnő rendező válna belőlem.) De aztán maradt az elméletnél, és ebben alkotott maradandót.

Felismerte, hogy a mozgókép egy szemünk látára megszülető új művészeti ág, egy új kifejezésforma, egy nyelv és a születés és alakulás – a vizuális nyelvi rendszer megeremtődése, a kifejezési eszközök gazdagodása – gyönyörű és megismételhetetlen folyamat, és ez elméleti, esztétikai jelenségként kezdte érdekelni.

Balázs Béla filmelméleti könyveit németül írta (és ahogy fogalmazta később: „kissé hevenyészve” fordította le magyarra). A német szakkönyv óriási szakmai rangot szerzett neki. Pedig „*A látható ember*” (*Der sichtbare Mensch*) nem az első filmelméleti könyv volt a világon. Előtte már vagy 50 könyv megjelent, és mégis ebből sugárzott a legjobban az a hit, hogy a mozgókép önálló művészetté tud és akar válni.

Balázs Béla öntörvényű emberként nem is bibelődött a kortárs film-szakirodalommal. Szinte már hivalkodóan önjáró; nem idéz senkitől, nem hivatkozik senki másra, lábjegyzetekben sem utal arra, hogy valaki más gondolatát folytatja.

Adyt némi blaszfémiaival parafrázálva: „*Sem utódja, sem ismerőse, de rokona, ...sőt boldog őse...*” lett a *Geist des Films* szerzője, minden későbbi filmesztétának. A jó érzéssel kiválasztott másfélútcut film értékítéletet is hordoz, ezeket az elemzett filmeket tartotta releváns alkotásoknak (és moso-

lyogjuk meg azt a sanda feltételezést, hogy csak ezeket a filmeket látta, a többit nem).

Annyira eredeti a filmhez való közeledése, hogy hajlamos az ember azt feltételezni, hogy a fejében már készen volt az egész elmélete – talán még előbb, mint hogy komolyan kezdett volna filmmel foglalkozni. Élvezetesekek, pontosak és máig érvényesek könyvei, jól fejtik meg a mozgókép misztériumát, nem csoda hát, ha egyetemi hallgatóim szeretnek Balázs Bélából kollokválni, talán, mert ilyenkor megérik a „film lelkét” is – nemcsak a film formanyelvét.

Magam csak a hatvanas években találkoztam Balázs Béla nevével, először a nevével viselő stúdió filmjeinek főcímén, s csak bölcsészhallgatóként, az Eötvös Kollégium tagjaként jöttem rá, hogy a Bauer Herbert név Balázs Bélát rejti.

A filmművészeti főiskolán napi gondolkodásunk része lett filmelmélete, aztán a hetvenes évek közepétől a Stúdió vezetőségi tagjaként naponta, a dramaturgiai, scenikai, vágási – tehát gyakorlati – kérdésekre is, „Tőle” kaptunk választ.

A Balázs Béla Stúdió inspiráló szellemi közeg volt, többet tanultunk a filmről ott, mint előtte bármikor, és a nyilvánosság, a kritikai attitűd, a kísérletezés bátorságának megtapasztalása is meghatározó közönségi élmény volt. Ott, akkor – úgy éreztem – ugyanolyan szabadon szolgált a szellem, mint a hajdani Eötvös Collegiumban.

A BBS (így betűszóként is) fogalom lett.

„Mit vetítünk ma a BÉBÉES-ben? Lesz holnap bébéés-ülés?

Köznévvé vált, szinte profánul hangzik (tisztelenlenül?), hogy szép, alliteráló (választott) nevét, ily hétköznapi módon, koptattuk.

Vagy a halhatatlanság egyik grádicsa ez?

Ahogy Kodályból is „módszer” lett?

Tépett noteszlapjaimon új név bukkan föl: Szóts Istváné.

Szóts, Kodály, Balázs Béla nemcsak bennem, az én elszabadult asszociációimban találkoznak, valóságban is ismerték egymást, és ők hárman együtt is sajátos szellemi teret alkotnak, noha hárman együtt soha nem dolgoztak.

Párban viszont többször is.

Szóts rendezte, Kodály zenei útmutatásával, a Kádár Kata filmballadát, Balázs Béla írta a Kodály-féle Cinka Panna librettóját (bár ez inkább közös tévedésük, de legalább közös), és Balázs Béla volt az „*Ének a búzamezőkről*” Móra-adaptáció dramaturgia.

Ideidézem Szóts István szavait (jó húsz éve filmen is rögzítettem):

„Elkészültek a filmet a pártközpont bekérette. A vetítőben több pártkatonára között ott ült Rákosi Mátyás. Mi Balázs Bélával kissé hátrébb, szerényen. Elindult a vetítés.

Az első kép, távolról a processzió, közelednek, alsó gépállásból nézve megjelennek a templomi zászlókat felmutató parasztemberek, kitöltik a képet, és a teret betölti a „Boldogasszony Anyánk” c. népének. Ekkor, ennek a fájdalmas-szép népi himnuszunknak hallatán Rákosi fölpattant és dúltan kiviharzott a vetítőteremből.

Mindenki tudta: ezzel vége a búzamezők énekének.

Balázs Béla – ősz sörénye, mint egy oroszláné lobogott – le- s föl rohangált.

– Ez képtelenség... ez, nem lehet igaz... ez képtelenség...

Szóts szerint, Balázs Béla korai haláláért ő is felelős, hisz belevitte e film kapcsán egy olyan kalandba, amely beteg szívét próbára tette.

Igaz, Balázs Béla nem ebbe, hanem abba a sok feszültségbe halt bele, amit egy lírai alkatú, de radikalizmusra hajlamos, balos művészzszeni, egy Bécsset – Berlint – Moszkvát járt, hazájába visszatértorgó elvtárs illúzióinak (ÁLMAINAK) megroppanása okozott. Aki nem tudott opportunista módon viselkedni, hisz az erkölcsöt az Eötvös Collegiumban tanulta.

Van egy híres fénykép: Kodály Zoltán Balázs Béla koporsója mellett.

„Nem gondoltam, hogy én temetem el őt...” – mondta, és eközben talán eszébe jutottak azok a tápei népdalok, amelyeket éppen a Herberttel töltött, szegedi egyetemi vakáció napjaiban gyűjtött.

Amikor mi Eötvös kollégisták 1967-ben Kodály temetésén díszsorfalat álltunk a Farkasréti temetőben, volt min elmékednünk a Psalmus Hungaricust hallgatva.

Talán az a dorozsmai dajka is eszünkbe jutott, aki mindannyiunk bölcsőjét ringatja.

